

En unevnelig synd

Rettsaken mot Aron Åsulsen i 1693 og rettsforfølgelsen av homoseksuelle handlinger i Norge i tidlig nytid

An unmentionable sin

The court case against Aron Åsulsen 1693 and the prosecution of homosexual acts in Early modern Norway

Ola Teige

Førsteamanuensis i historie ved Høgskulen i Volda

Ph.d., 2008

ola.teige@hivolda.no

Sammendrag

Norsk skeiv historie før 1840 er et lite utforsket felt. Denne artikkelen tar for seg rettsforfølgelsen av slike handlinger i tidlig nytid i Norge. Slike handlinger var ikke nevnt i loven før Christian 5.s Norske Lov av 1687, som straffet «omgjengelse mot naturen» med døden på bålet. Til tross for dette har man inntil nylig kun kjent til én sak i Norge i perioden. I Danmark kjennes kun to saker og i Sverige et tjuetalls. Hvorfor så få?

I Nordvest-Europa var seksuelle handlinger mellom menn ikke ukjent ca. 1720, selv om sodomi var forbudt og ble ansett som en synd. De skjedde innen husholdet og i homososiale arenaer, og var gjerne preget av ulike maktforhold. Etter dette gjorde urbanisering og folkevekst at det dannet seg homoseksuelle subkulturer i større byer, noe som førte til store kampanjer og massehenrettelser. Grunnet spredt bebyggelse, liten bevissthet om slike handlinger blant allmuen og en klar fortielsesstrategi i øvrigheten skjedde ikke dette i Skandinavia. Studier av bestialitetssaker, som var omfattet av samme paragraf, forsterker denne slutningen.

Artikkelens siste del er en studie av en rettsak fra Kragerø i 1693, hvor sagdrengen Aron Åsulsen ble dømt for homoseksuelle handlinger med andre menn. Den bekrefter eksistensen av en fortielsesstrategi og mangelen på kunnskap om homoseksualitet (vi ser at magi ble trukket frem som en forklaring). Samtidig bekrefter den at det trolig ikke fantes homoseksuelle subkulturer i Norge på denne tiden. Den viser også at selv om «den homoseksuelle» var en kulturelt skapt kategori, så fantes det menn som balet med sammekjønnede drifter også i dette samfunnet.

Nøkkelord

skeiv historie, sodomi, rettsvesen, tidlig nytid, Norge

Abstract

The study of queer history in Norway before 1840 is an underdeveloped field. This article details the legislation against and prosecution of homosexual acts in this period. Such acts – crimes against nature or sodomy – were not the subject of any law before 1687, when a paragraph punishing them with death by fire was enacted. There has, however, only been known one such case, and it never came to court.

But why this absence? This is answered by looking at such cases in north-western Europe. Scandinavia never experienced the sodomy panics and large-scale arrests that can be found in the region after c. 1720. Before this, homosexual acts occurred mainly in households and homosocial arenas, in unequal power relations. Accordingly, the crime rarely came before the courts. This changed when urbanization and population growth led to the emergence of homosexual subcultures. This article argues that such a change did not occur in Scandinavia, owing to a well documented, pronounced code of silence and suppression by the State and the lack of knowledge about homosexuality among the populace, as well as the region's rural character.

This conclusion is tested by looking at a newly found court case from Kragerø in Norway 1693 in which a man was found guilty of performing homosexual sex acts. The case highlights how these factors worked to stop such cases from being prosecuted and documented. It also underlines that, although «the homosexual» was a culturally constructed concept, there existed men grappling with same-sex urges and how to understand them in early modern Norway.

Keywords

queer history, sodomy, criminal justice, early modern period, Norway

Ifølge den amerikanske historikeren Natalie Zemon Davis er en av de viktigste egenskapene en historiker må ha, nysgjerrighet. I et intervju i 2017 sa hun det slik: «Daring, a sense of wonder, passion – all these traits are essential to any kind of research [...]. That's really something quite important: the unexpected, the surprise that satisfies or nourishes one's curiosity.»¹

Nettopp slik begynte arbeidet med det som skulle bli til denne artikkelen, med undring over en tilsynelatende uforklarlig utgift i Kragerøs byregnskap fra 1693. Da jeg gravde videre i arkivet for å finne mer ut om denne saken, og lette etter kilder som kunne si mer om den, så utfoldet det seg en unik og spennende sak. Artikkelen vil ta for seg en hittil ukjent kilde fra en rettsak ført på bytinget i Kragerø samme år, da sagdrenge Aron Åsulfen ble dømt for å ha begått seksuelle handlinger med andre menn. Akkurat hva slags er uklart. Kilden er byfogdens sikt- og sakefallsregnskaper og revisjonen av dem. Måten disse dokumentene ble funnet, på grunnlag av en kryptisk og tvetydig innførsel i et regnskap, illustrerer Davis' poeng om at historikere må være nysgjerrige. De må lete etter spor og følge dem dit de leder. Spesielt gjelder det det man ved første øyekast ikke riktig forstår eller får til å passe inn. Da vil man kunne finne empiri som kan justere bildet man har av fortiden. Kragerøs tingbøker er først bevart fra 1704. Disse regnskapene er derfor en av få kilder til rettsaker i byen i denne perioden. Noe som understreker en betydelig utfordring når det gjelder studiet av norsk historie i tidlig nytid, nemlig at det ofte er tilfeldig hvilke kilder som er bevart, og hvor langt tilbake de er det. Vår kunnskap om viktige felt som kriminalitet er derfor sårbar og til dels tilfeldig. Viktige saker kan være tapt uten at man vet det. Saken fra Kragerø er ikke funnet omtalt i andre kilder, og hadde ikke revisjonen vært så nitid og jeg ikke fulgt sporene i regnskapet videre, ville denne saken fortsatt vært ukjent.

I 1989 stilte den danske historikeren Wilhelm von Rosen, en av pionerene i skeiv historie i Norden, spørsmålet om hvorfor homoseksuelle handlinger mellom menn i praksis var en ikke-eksisterende forbrytelse i Danmark og Norge i tidlig nytid. Hva var myndighetens strategi i slike saker, og hvorfor ble ingen henrettet i løpet av perioden, til tross for lovens klare ord? Jeg vil bruke saken om Aron Åsulfen i 1693 til å diskutere nettopp dette spørsmålet. Slik sett kan den brukes som en kilde til mer kunnskap, ikke minst siden dette kun er den andre saken om sammekjønnssex man kjenner til i Norge før 1844, og den eneste som kom for en domstol.²

Skeiv historie

Artikkelen plasserer seg dermed innenfor feltet skeiv historie («queer history»), det vil si historieskriving om hvordan kategorier som sodomi, homoseksualitet, skeiv m.v. har blitt dannet, brukt og omtalt, og endret mening over tid. I dette ligger det et argument for at sek-

1. University of Toronto 2017.

2. Rosen 1989: 177; Rosen 1993: 37–42; Skjoldhammer 2018: 1–6.

suelle identiteter, samlivsformer og kjønnsuttrykk helt eller delvis er sosialt konstruerte og historisk situerte. Ordet «skeiv» indikerer således her et spekter av varierte handlinger og identiteter opp gjennom historien og en interesse for hvordan avvik og normalitet på det seksuelle og kjønnslige området har blitt konstruert. Dagens forståelse av seksualitet som en praksis som danner basis for en identitet, er en relativt ny konstruksjon. I nyere skeiv historie er forskere også opptatt av at seksualitet og kjønn ikke kan isoleres fra kategorier som klasse og rase.

Et viktig teoretisk bidrag kom med Michel Foucaults *Seksualitetens historie*.³ Et av hans hovedpoenger er nettopp at det å forstå seksuelle handlinger som «seksualitet» er en forståelse som oppstod i en tid, på et sted og av spesifikke årsaker. Det samme gjelder forståelsen av at sex mellom to personer av samme kjønn skal bli forstått som et utslag av at de innehar en bestemt personlighetstype, at de *er* homoseksuelle. Foucault forstår slik homoseksualitet først og fremst som en sosial kategori, ikke en medisinsk eller psykiatrisk.⁴

Forskningslitteraturen har påvist at selve ordet «homoseksuell» og ideen om «den homoseksuelle» som en egen type menneske oppstod på slutten av 1800-tallet med skriftene til tyske psykiatere som Carl Westphal og Richard von Krafft-Ebing. Tidligere hadde sammekjønnnet seksualitet blitt omfattet av begrep som «sodomi» og «omgjengelse mot naturen», og blitt forstått som umoralske og kriminelle handlinger, som i prinsippet hvem som helst kunne henfalle til. Den nye diskursen ble i den tidlige seksualitetshistorien sett på som medikaliserende og disiplinerende, men senere studier har vist at diskursen i stor grad ble formet av dem det gjaldt, og som brukte den som et utgangspunkt for en rettighetskamp.⁵

Et slikt sosialkonstruktivistisk blikk har siden vært en viktig del av skeiv historie, og har gjerne stått i motsetning til og blitt nyansert av et essensialistisk perspektiv, hvor seksuell legning knyttes sammen med en persons indre iboende essens og identitet.

Nyere homohistorie har understreket at spørsmålet om når en moderne forståelse av homoseksualitet og «den homoseksuelle» oppstod, er avhengig av kultur, tid og sted, og ikke minst spørsmålene historikere stiller. Det er også klart at sammekjønnnet seksuell aktivitet er noe som har forekommet så langt tilbake som man har kilder. Jeffrey Weeks understreker at en konstruktivistisk posisjon på ingen måte kan og bør innebære at LHBTI-identiteter er «fiksjoner». Og Kenneth Borris har vist til at det er godt dokumentert at «same-sexual characters, dispositions, subjectivities, and modes of identity» eksisterte før 1800, og at man også da kunne finne mennesker med en grunnleggende seksuell tiltrekning til personer av samme kjønn, som på ulike måter så på dette som en del av sin identitet. At noe er kulturelt konstruert på et senere tidspunkt, betyr ikke at det ikke er virkelig. Ved å historisere «den homoseksuelle» åpner man for undersøkelse og utfordring av alle typer kategorier gjennom historien, også den heteroseksuelle majoritetsidentiteten.⁶ Artikkelen bruker ikke begrepene «homoseksuell» eller «homofil» om omtalte personer i tidlig nytid. I stedet forholder den seg til homoseksuelle eller sammekjønnede seksuelle handlinger, altså tilfeller hvor menn (eller kvinner) hadde sex med andre av samme kjønn.

Denne artikkelen trekker også veksler på retts- og sosialhistorie. Hoveddelen er en analyse av rettspraksis og en spesifikk rettssak og hva dette sier om hvordan domstoler behandlet en kategori saker, og hva loven sa (og ikke sa). I tillegg belyser de rettslige kildene – i alle fall glimtvis og filtrert – identiteten til menn som hadde sex med andre menn i Norge i tidlig nytid. Om hvordan de forstod seg selv, ble omtalt og kategorisert av andre.

3. Foucault 1999.

4. Weeks 2012: 530.

5. Foucault 1999: 53–54; Jordåen 2010; Jordåen 2015: 37–49; Rosen 1989: 14–29.

6. Weeks 2012: 526–533.

Historiografi

Skeiv historie har vært et mindre og sent utforsket emne i norsk historieskriving. På 1990- og 2000-tallet ble det utgitt flere oversiktshistorier, i tillegg til enkelte mer inngående avhandlinger og andre undersøkelser av temaer fra nyere tid. Her er perioden før 1850 ofte lite omtalt. I de siste årene har det dessuten kommet flere masteroppgaver som har undersøkt nye deler av homohistorien, spesielt på 1800- og 1900-tallet.⁷ Til tross for dette har Runar Jordåen fremdeles langt på vei sine ord fra 2015 i behold: «I Noreg er dette feltet knapt utforska.»⁸ Men, må det legges til, når det gjelder perioden før ca. 1750, må dette også tilskrives en utfordrende kildesituasjon.

Et tilstøtende historiografisk felt til skeiv historie er bestialitetssaker, rettsforfølgelsen av menn som hadde sex med dyr. I dansk-norsk lovgivning kom slikt etter 1687 nemlig inn under samme paragraf som sex mellom menn, og ble klassifisert som «unaturlig omgjengelse» (sodomi). Som vi skal se, kjenner man til en del slike saker, og de nevnes gjerne i lokalhistoriske verk. Den eneste systematiske gjennomgangen av dem i Norge finner man likevel i Øystein Viskums hovedoppgave fra 2002, *Fortielse og straff. Rettsforfølgelse av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842*. Han lister opp 80 saker. I Danmark kjenner man til færre, kun 20. I Sverige var bildet et annet, der ble det i samme periode henrettet mer enn 600 menn for «tidelag». Disse sakene er grundig undersøkt av Jonas Liliequist. Han har også undersøkt saker angående sammekjønnert seksuell aktivitet i Sverige.⁹

Både homoseksuelle handlinger og bestialitet omtales også i retthistorisk litteratur. Anne Irene Riisøys *Sexuality, law and legal practice and the Reformation in Norway* fra 2009 tar for seg lovgivning og rettspraksis i Norge før og under reformasjonen og hvordan den endret eller ikke endret seg i perioden. Blant handlingene denne lovgivningen var rettet mot, var homoseksuelle handlinger og dyresex.¹⁰

Hva vet vi? Europa

I Europa i tidlig nytid var sex mellom menn strengt forbudt i alle land, og såkalte sodomitter var en gruppe som man gjerne kun hører om i én spesiell situasjon, nemlig da de ble ført til skafotter og galger. Sodomitten var som regel en mann som var beskyldt for å ha utført seksuelle handlinger med andre menn eller gutter. Fordømmelsen og straffeforfølgelsen økte utover i middelalderen. Kristne filosofer som Augustin og Thomas Aquinas henviste til den bibelske historien om Sodoma, byen som Gud utslettet for å straffe innbyggerne for deres gudløshet og mange synder, spesielt seksuelle (1 Mos 19). De fordømte all seksualitet som ikke skjedde for å avle barn og innen ekteskapet, som «unaturlig». Det var ikke bare homoseksuell analsex mellom menn som fikk denne betegnelsen, også onani, annen analsex og bestialitet (sex med dyr) var inkludert. Sodomi ble utlagt som en alvorlig forbrytelse mot Guds orden og kristenheten. Bibelens 3. Mosebok 20,13 er klar: «Når en mann ligger med en annen mann slik en ligger med en kvinne, har begge gjort noe avskyelig. De skal dø. Deres eget blod kommer over dem.»¹¹ Det forekom rettsforfølgelse av slike handlinger, men kun sjelden og mot få personer om gangen. Sodomi var den unevnelige synden, noe som skulle

7. Rian 2001; Hellesund 2002; Jordåen 2010; Skjoldhammer 2018; Kristiansen 2012; Johansen 2019; Skålevåg 2009; Halsos 2007.

8. Jordåen 2015: 48.

9. Viskum 2002; Liliequist 1992; Liliequist 1998; Träskman 1990.

10. Riisøy 2009.

11. Rian 2001: 26–33; Liliequist 1998: 37–43; Riisøy 2009: 13, 46–50, 71, 87–95, 116, 183; Aarset 2000: 19–25.

omtales i minst mulig grad. Felles for de fleste europeiske land var at utenomekteskapelig seksualitet var kraftig regulert gjennom lovverket, spesielt etter reformasjonen.

I Sør-Europa ble det på 1500- og 1600-tallet gjennomført store kampanjer med massearrestasjoner og henrettelser av menn på grunn av sammekjønnssex, særlig i større byer. Dette hadde ofte en teologisk grunngivning, idet sodomi ble sett på som en kosmisk synd. Hvis myndighetene lot slike folk leve og bedrive sine syndige aktiviteter uhindret og ustraffet, ville det bringe Guds vrede ned over landet de bodde i. Det tyder på en kløft mellom kirkens og folkets syn på seksualitet, også når det gjaldt sammekjønnssex. På 1700-tallet spredte disse kampanjene seg nordover, til Nederland og Storbritannia, hvor det til tider var rene «sodomiepidemier». En slik fant sted i Nederland 1730–32, da 350 menn ble arrestert. 80 av dem endte opp med å bli henrettet.¹²

Den britiske historikeren Alan Bray hevdet i *Homosexuality in Renaissance England* (1982) at før disse kampanjene forekom sammekjønnssex ofte i det engelske samfunnet. Særlig innen husholdene, mellom husholdsoverhoder og tjenestefolk, lærere og elever eller mellom eldre og yngre tjenere. Det hadde dermed ofte et preg av seksuell utnyttning og skjeve maktrelasjoner, på lik linje med at unge kvinner ofte ble seksuelt utnyttet av menn. Bray argumenterte for at det var kun når slike relasjoner ble for åpenbare eller hadde for mye preg av tvang, at menn ble trukket for retten. Det kunne også skje hvis det foregikk utenfor det patriarkalske husholdets rammer. Ofte var det slik at en angivelse først skjedde når individuelle erfaringer kunne sammenlignes med hverandre, og dermed var noe mer enn isolerte hendelser: De fikk en spesifikk betydning som «noe». Det fantes egentlig ikke folkelige betegnelser som gjorde sammekjønne seksuelle handlinger forståelige som et spesifikt fenomen. Ord som «sodomi» og den konnotasjonen det hadde til Bibelen og antikk historie, var kunnskap som eliten hadde. Bray argumenterte også for at sodomi i seg selv var en så grov og syndig handling og konsekvensene for dem som ble funnet skyldig i slikt, såpass alvorlige, at eliteaktører ofte kunne være svært motvillige til å definere spesifikke seksuelle handlinger som sodomi.

Bray hevdet videre at det som brått skjedde på 1700-tallet, med masseaksjonene mot sodomitter, var at det da flere steder hadde oppstått homoseksuelle nettverk og subkulturer. Her samlet det seg feminiserte menn i grupper hvor mange av dem tok på seg avvikende kjønnsroller og ble assosiert med at de eksklusivt var seksuelt interessert i andre menn. Brays hypotese støttes av senere forskning om rettsforfølgelsene i Vest-Europa på 1700-tallet. Blant annet har Theo van der Meer vist at seksuelle relasjoner mellom menn i Nederland i denne perioden var preget av forskjeller i status og alder. Ofte så mye at de bar preg av overgrep. Men utover på 1700-tallet ble Nederland – akkurat som England, Nord-Frankrike og trolig det vestlige Tyskland – i økende grad preget av sentralisering og byvekst. Det dannet seg da sodomittiske subkulturer og nettverk, med egne møtesteder, identiteter, feminin oppførsel og særskilt språkbruk. Først da begynte rettsvesenet for alvor å rette sin oppmerksomhet mot slik praksis.¹³

Hva vet vi? Sverige

Hvordan stod det til i Skandinavia? I sin studie av rettsforfølgelsen av homoseksuelle handlinger i Sverige i tidlig nytid analyserer Jonas Liliequist de tyvetalls rettssakene som er kjent der mellom 1600 og 1800.

12. Liliequist 1998: 16–23; Boes 2002: 27–29, 40–42; van der Meer 1997: 1–7.

13. Bray 1982: 48–70; Liliequist 1998: 16–27, 31, 43–47; Boes 2002: 41–42; van der Meer 1997: 2–7; van der Meer 2006: 58–76; Trumbach 2012: 832–848; Rosen 1993: 39–41; Roelens 2017: 230.

Sammekjønnssex ble først nevnt i et tillegg til Landslagen fra 1608, da det med basis i Moseloven ble foreskrevet dødsstraff for den styggelsen det var for menn å ligge med menn som om de var kvinner. Flere av sakene som er kjent etter dette, bærer preg av utnyttelse, misbruk av stilling eller til og med voldtekt. Ofrene var ofte unge. Det er funnet flere offentlige avstraffelser og henrettelser frem til ca. 1700, men nesten ingen etter dette. Rettssaker ble nå som regel holdt for lukkede dører, og straffer ble eksekvert i det skjulte. De grovste forbryterne ble landsforvist, ikke henrettet. Årsaken til dette var ifølge Liliequist en bevisst fortielsesstrategi fra den svenske statens side. Folk flest skulle i størst mulig grad holdes uvitende om slike handlinger. I flere dommer ble det vist til at folk ikke kjente til slik seksuell aktivitet, og at de kunne bli fristet om de fikk høre om det. Kunnskap om sammekjønnssex smittet og måtte begrenses mest mulig.

I lovboken som kom i 1734, ble forbrytelsen ikke nevnt i det hele tatt.¹⁴ Det førte til at dommere nå i økende grad benyttet seg av muligheten til å avgjøre sak med en analogisk tolkning, det vil si at de i mangel av en konkret bestemmelse brukte en paragraf fra et tilstøtende, lignende saksområde. I enkelte saker ble det også idømt arbitrær straff –skjønsmessig straff etter lovens grunnsetninger og forholdets natur. Begrunnelsen for slike straffer var at handlingen var så alvorlig at den måtte straffes selv om det ikke fantes noen passende paragraf.¹⁵ Fortielsesstrategien viser seg imidlertid også i bevarte dommer. I 1734 befalte Kongen at en dobbelthenrettelse skulle foregå i hemmelighet, med begrunnelsen at synden som var begått, var ukjent i kongeriket. Og en svensk lovkommentar fra 1750-årene viste til at erfaringer fra andre land var at uvørne undersøkelser av uhyrlige, tidligere nesten ukjente forbrytelser hadde ført til at de hadde økt i omfang. Dette viste nok til kampanjene i Nederland og England i årtiene før.¹⁶

Liliequist forklarer det lave antallet av sodomisaker i Sverige med at det i liten grad eksisterte miljøer som kunne danne grunnlag for sodomittiske subkulturer i det lite urbaniserte svenske riket. Av de 20 kjente sakene i perioden, stammer kun tre fra Stockholm. Akkurat som i det bildet Bray tegnet av England før ca. 1700, foregikk sammekjønnssex primært innenfor hushold eller i andre relasjoner preget av maktforskjeller. I halvparten av sakene som kom for retten, var den ene parten en ung gutt, og i kun tre av dem var det et noenlunde gjensidig maktforhold. To saker fant sted i fengsler og én i hæren – utpreget homososiale miljøer. Arrestasjonskampanjer, som fant sted lenger sør i Europa og i svenske bestialitetssaker, forekom ikke. I tillegg var loven uklar. Domstoler krevde at det måtte foreligge bevis for penetrasjon og ejakulasjon for at en seksuell handling skulle kunne klassifiseres som sodomi. Det var ofte vanskelig og åpnet for tvil.¹⁷

Liliequist viser også at eksistensen av sammekjønnet seksualitet i liten grad ble omtalt eller kulturelt definert i det tidligmoderne Sverige. Selv blant dem som visste mer, dominerte stillheten. I lavere sosiale lag fantes det knapt noen idé om hva det var, eller språk for å omtale dem. I retten ble sodomi aldri nevnt, i stedet ble ulike metaforer brukt. Ofrene eller den svakere parten i slike saker sa gjerne at de var klar over at det som den andre gjorde med dem, var syndig og skamfullt, men viste liten grad av innsikt i hva det egentlig innebar, og hvor alvorlig det var ifølge både lov og religion. I to store saker på 1700-tallet reagerte ofrene ifølge Liliequist med forvirring, undring og skam.

Slik sett bekrefter han påstanden om fraværet av en homoseksuell identitet i Nordvest-Europa før ca. 1700. Det var også tilfellet for Sverige, som dessuten ikke opplevde den end-

14. Sjögren 1902: 160.

15. Aarset 2000: 24–27.

16. Liliequist 1998: 20–21.

17. Andersson & Perlestam 2001; Liliequist 1998: 24, 28–31.

ringen som Bray og andre har ment å påvise i England og Nederland etter dette. Men samtidig hevder Liliequist at mange av mennene som ble trukket for retten i Sverige på 1600- og 1700-tallet, viste dyp seksuell tiltrekning til sammekjønnede, uten at man kan tilskrive dette til noen homoseksuell subkultur eller at de på en eller annen måte hadde blitt påvirket eller «smittet». Dette utfordrer, eller heller modifierer, et strikt konstruktivistisk syn ved å vise at det var potensial for homoerotiske følelser hos menn, og at sammekjønnsex kunne være en måte å utøve makt på i homososiale miljøer. Samtidig som det også viser at menn og kvinner som eventuelt hadde en iboende disposisjon for homoerotiske følelser, måtte forholde seg til de rådende kulturelle kategorier og seksualideologier, og hvilke muligheter det ga dem til å forstå og leve ut en slik disposisjon.¹⁸

Hva vet vi? Norge og Danmark

I avhandlingen *Månens kulør. Studier i dansk bøssehistorie, 1628-1912* (1989) viste Wilhelm von Rosen hvordan sammenstillingen av seksuelle forbindelser, romantiske vennskap og en særlig stil til en særlig personlighetstype, den homoseksuelle, først ble gjort av leger og jurister i Danmark på slutten av 1800-tallet.¹⁹ Sex mellom menn var imidlertid et kjent fenomen lenge før det, og det var et ikke uvanlig tema i den norrøne sagalitteraturen. Seksualitet mellom menn var ikke som sådan tabu, men det var ærekrenkende å være, eller bli beskyldt for å være, den passive parten i slike relasjoner (*ragr/argr*).²⁰

Fra midten av 1100-tallet ble det innført bestemmelser i de norske landskapslovenes kristenretter, den delen av lovverket som omhandlet kirkelige forhold, om at menn som gjorde seg skyldige i å bedrive seksuell aktivitet med andre levende skapninger enn kvinner, skulle dømmes fredløse. I en bestemmelse tatt inn i Gulatingsloven trolig på begynnelsen av 1200-tallet, ble det uttrykt mer eksplisitt: Menn som blandet seg med hverandre til legemslust, skulle dømmes fredløse. I en utgave av Frostatingsloven fra 1260-tallet var straffen landsforvisning. Forbryterens eiendeler skulle deles mellom Kongen og biskopen.

Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 omtalte ikke seksuelle forbrytelser. I tiden etterpå ble derfor slike lovbrudd håndhevet etter de gamle landskapslovene. Anne Irene Riisøy har dessuten vist at seksuelle forbrytelser som egentlig skulle straffes med fredløshet, ofte ble avsonet med bøter, samtidig som dødsstraff tidvis ble brukt i ekstra alvorlige saker. Det siste med begrunnelsen at de skyldige som fredløse ikke var beskyttet av noen lov, og dermed var underlagt Kongens nåde.²¹ Praksisen ble bekreftet i en forordning utstedt av kongen og det norske riksrådet i 1478, som regulerte domsmakten i ekteskaps- og sedelighetsaker under kristenretten. Den bekreftet fredløshetsstraff og deling av eiendeler mellom Kongen og Kirken i slike saker, også for dem som var skyldige i sodomi, «den s[l]emme oc usømelig gerning» som var å «blandes meth boofee eller i anden slig slem gerning som er i modt naturen». Her ser vi at den kristne ideen om unaturlig gjerning dukker opp og erstattet tidligere lovgivnings begrep «legemslust». Forordningen åpnet også for at slike forbrytere i tillegg kunne dømmes til døden av Kongen: «Endt liffvet skulle thee tiigge aff konningen, om de komme till scriffte eller ei.»²²

18. Liliequist 1998: 15–27, 31–32, 40–47.

19. Rosen 1993; Rosen 1989; Rosen 2006.

20. Rian 2001: 27–33; Liliequist 1998: 37–43; Riisøy 2009: 13, 46–50, 71, 87–95, 116, 183; Aarset 2000: 19–25.

21. Riisøy 2009: 13, 46–50, 71, 87, 89, 95, 116, 183; Aarset 2000: 8–12.

22. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt 1934: 270.

Det er kjent få rettssaker angående sodomi i denne perioden. En dom for bestialitet fra Finnøy i 1530 er bevart. Det var lagmannen som dømte en bonde til døden etter «skrevet lov». Den skyldige ble henrettet ved å bli brent på bålet. Det tyder på at 1478-forordningen ble fulgt. I en annen sak fra 1528/29, som kun er kjent fra et regnskap, ble en bonde i Nittedal dømt til en betydelig bot for «kjetteri» med en annen bonde. Begrepet «kjetter» ble i denne perioden ikke bare brukt om folk som bekjente seg til en religiøst avvikende lære, men også om dem som hadde gjort seg skyldig i alvorlige og urene seksuelle forbrytelser som incest og sodomi. Saken fra Nittedal kan dermed ha vært sodomi, uten at man kan vite det sikkert.²³

I Norge og de andre nordiske landene medførte reformasjonen på midten av 1500-tallet og innføringen av lutherske statskirker at kristenretten falt bort. Rettssituasjonen for sodomi-forbrytelser ble dermed enda mer uklar, spesielt siden de som nevnt ikke var omtalt i gjeldende lovverk. I Danmark-Norge ble dette delvis rettet opp med Christian 4.s kirketuktsforordning av 1629, som er blitt omtalt som en sentral del av myndighetenes offensiv mot seksualforbrytelser.²⁴ Forordningen var rettet mot utenomekteskapelig seksualitet mellom menn og kvinner, men listet også opp en lang rekke andre laster prestene og deres medhjelpere hadde ansvar for å la straffe. Blant dem var «misbrug udi omgiengelse». Formuleringen ble gjentatt i Christian 4.s store recess i 1643, som reviderte gjeldende lovverk. Disse lastene skulle først forsøkes stanset med samtaler og diskre formaninger, og hvis det ikke førte frem, kunne presten utestenge synderen fra nattverden eller bannlyse ham eller til sist overlevere ham til biskopen og den sivile øvrigheten, som skulle landsforvise ham. De få kjente danske bestialitetssakene på 1600-tallet viser at rettspraksis var dødsdom. Som regel ble det begrunnet med at selv om det ikke stod noe om slike saker i loven, så var en slik straff rett etter Guds lov. I Bibelen foreskrev jo Mosebøkene dødsstraff for dem som hadde sex med dyr.²⁵ Videre ble det vist til utenlandsk rett, særlig til lovsamlingen *Constitutio Criminalis Carolina*, som ble innført i Det tysk-romerske riket av keiser Karl 5. i 1532. Det var en felles straffelov for alvorlige forbrytelser. Selv om den kun var ment å supplere og samordne lokal lovgivning i de tyske områdene, fikk den betydelig innvirkning på strafferetten både i Tyskland og i andre land. Under overskriften «straff for ukyskhed som skjedde mot naturen» («wider die natur») påbød paragraf 116 dødsstraff ved ild etter alminnelig sedvane, det vil si å bli brent på bålet, for alle som hadde sex med dyr eller med en av det samme kjønn. Det siste punktet gjaldt – eksplisitt – både for menn og kvinner. «Mot naturen» var som vi har sett, hentet fra kristen filosofi.

I Europa var det å bli brent på bål gjengs straff for dem som ble dømt for sodomi. I bestialitetssaken fra Finnøy i 1530 ser vi at bålstraff også ble benyttet i Norge. Slik straff var vanlig i incest- og sodomisaker i Europa. Årsaken til at en slik straff ble brukt, lå nok i sodomisakenes grenseoverskridende natur og kulturelle forstillinger om renhet og urenhet. Slike handlinger opprørte Gud, og hvis styresmaktene ikke sørget for å få dem utryddet, ville han straffe deres land. Ved at den skyldige ble brent og tilintetgjort, ble landet rensket for denne vederstyggeligheten mot skaperverkets gudegitte grenser, og man forsonte seg med Gud. Det var derfor også dyrene i sodomisaker ble kastet på bålet.²⁶

Fra reformasjonen og til innføringen av nye lover i både Norge og Danmark på 1680-tallet var det dermed, om ikke et tomrom når det gjaldt hvordan homoseksuelle handlinger skulle

23. Riisøy 2009: 49–53, 94–110.

24. Bergan 1982: 40–54, 82–83; Riisøy 2009: 59–62.

25. Rian 2001: 33–34; Viskum 2002: 13–18; Rosen 1993: 51–64; Aarset 2000: 12–14, 30–34.

26. Boes 2002: 27–29; Rian 2001: 36; Rosen 1993: 54–57; Viskum 2002: 10–11, 23, 86–95; Aarset 2000: 21–24.

straffes, så i hvert fall uklarhet. Von Rosen mener at årsaken til dette er at det simpelthen ikke var noe behov for en eksplisitt lovtekst, «fordi forbrydelsen var sjældent forekommende, og fordi man uden vanskeligheder kunne klare retsudøvelsen med bibelen som lovgrundlag». ²⁷ Han la til at det at Danmark og Norge primært var landbrukssamfunn, bidro til at det var få saker. Det fantes ikke store nok byer i landene til at det kunne oppstå seksuelle undergrunnsmiljøer som i andre deler av Europa. Han antydet også at mange saker kunne være skjult som følge av at de falt under kirketukten. Studier av de norske domkapitlenes protokoller har imidlertid ikke funnet noen slike saker, og de ble neppe tatt opp i den geistlige jurisdiksjonen. Det man ikke vet, er i hvilken grad slike saker ble løst i det stille av lokale prester, ved å pålegge de skyldige botsøvelser og å avstå fra det de gjorde. ²⁸

I Danmark-Norge i denne perioden har det hittil vært kjent til kun tre saker hvor menn ble etterforsket for homoseksuelle handlinger. Den første (mulige) saken stammer fra København i 1628, da to skotter, en oberstløytnant og en dreng, med en måneds mellomrom ble henrettet og brent på byens torv. Saken er kjent ved en regnskapsinnførsel for lønn til bøddelen. Det står ikke hva de ble henrettet for, men det at de ble brent, og det med kort mellomrom, gjør at homoseksuell sodomi er en nærliggende forklaring. ²⁹

Den andre saken er fra 1663. Tiltalt var en sersjant i Nyborg, som av en 13-årig salmakerlærling han delte seng med, ble beskyldt for «lætferdighed» om natten. Gutten skulle ha klart å hindre at det kom til et samleie. Sersjanten nektet for alt og ble derfor dømt av en krigsrett til å bli torturert, så sannheten skulle komme for en dag. Det er uvisst om denne dommen ble utført. Dette var altså en sak om overgrepstilnende seksuelle handlinger i et militært miljø. ³⁰

Den tredje saken er fra Norge, et knapt tiår etterpå. Også denne involverte personer i det dansk-norske militærvesenet. Før jul 1673 flyktet kaptein i Opplandske infanteriregiment Joachim Friderich von Bassen fra landet. Han var i slekt med flere fremtredende personer i den dansk-norske adelseliten, ikke minst gjennom sin kone Maren Bjelke, og det var slik han i 1670 hadde fått stillingen sin. I et samtidig brev til sjefen for hæren, grev Hans Schack, hevdet stattholderen i Norge, Ulrik Frederik Gyldenløve, at han hadde ansatt Bassen til tross for at han ikke forstod eksersisen og var lite fortjenestefull. Årsaken til flukten, la han til, var at kapteinen hadde gjort noe unevnelig. ³¹

I en søknad til Gyldenløve tre måneder senere får man bedre rede på hva dette unevnelige var. Maren Bjelke skrev at hennes mann «heel grofueelig» var angitt av noen soldater for å ha begått «lastelig oc ublue» gjerninger mot dem. Han hadde benektet dette, men hadde likevel forlatt sin gravide kone og deres barn og rømt til et annet kongerike. Nå bad hun stattholderen om å sørge for at anklagerne ble rettslig avhørt, slik at de kunne straffes hvis anklagene var falske, eller at hun kunne få skilsmisse om de ble bekreftet. Hennes søknad må ha skjedd i samråd med Gyldenløve, da han allerede dagen etter satte ned en forhørskommissjon. I innledningen til forhørsakten fra Land i mai 1674 stod det at kapteinen var beskyldt for å ha handlet «legemlig imod naturen» atskillige ganger og steder.

Det ble innkalt ni utskrevne soldater som fortalte at kapteinen flere ganger de to siste årene hadde prøvd å bruke sin kommandomyndighet til å tvinge dem til analt samleie. Det første vitnet var soldaten Søren Jensen By, som fortalte at da han under en reise overnattet

27. Rosen 1993: 54.

28. Hammer 2002; Rosen 1993: 59–64.

29. Rosen 1993: 47–49.

30. Rosen 1993: 64–67.

31. Rigsarkivet i Danmark (DRA), Privatarkiver etter 1660, Schack, Hans og hustru Anna Blome, Breve (Officielt), pk. 13 G, Gyldenløve til Schack 3.1.1674.

sammen med kapteinen, hadde von Bassen etter at lyset var slukket, insistert på at han skulle kle av seg og legge seg hos ham. Søren hadde forsøkt å unngå dette og unnskyldte seg med å være for lusete, men det godtok ikke von Bassen. I sengen hadde kapteinen forsøkt å komme i «tag». Selv om Søren bad om å slippe i Jesu navn, hadde von Bassen ikke gitt seg og gjennomført et analt samleie: «Capteinen gjorde sin finger vaad i sin egen mund, siden stach den udj soldatens Rumppe saa langt hand kunde, och siden med sin lønlige mandslem hafde sin villie med hannem paa samme sted.» Etter Søren By fulgte åtte andre soldater med lignende historier. Ole Østensen Lomsdals var mest omfattende: Kapteinen hadde hatt «sin legemlig omgiengelse paa *Sodomie* maner» med ham ti ganger det siste året. Han hadde truet ham – «det kunde koste ditt lif» – og ga ham ikke fred, selv ikke da han var plaget med tannverk. Kapteinen hadde kalt soldater til seg og bedt dem kle av seg og legge seg hos ham, før han hadde prøvd å ha sex med dem. Noen hadde klart å komme seg unna, andre ikke, og disse hadde blitt «besmittet» eller bedrevet en «skammelig» gjerning. De fleste hadde blitt utsatt for mer enn ett overgrep, eller forsøk på det. Men før Søren By anga kapteinen i et bryllup i november 1673, hadde ingen sagt noe offentlig.

Disse beskrivelsene minner om sakene Bray trakk frem fra England på samme tid. Det som skjedde, foregikk i et avhengighetsforhold, hvor en husfar eller annen foresatt forgrep seg på noen han hadde makt over. Det var kapteinen som var den skyldige og aktive, mens soldatene ble avhørt som ofre. Saken ble, akkurat som den fra Nyborg noen år før, først kjent da et av ofrene til slutt reagerte og fortalte noen andre om det. Det at det var snakk om en offiser som hadde forgrepet seg på sine soldater, er også en parallell til sakene i Sverige. Spørsmålet er i hvilken grad de kjente til hva det var de gjorde, og den juridiske og teologiske livsfaren det satte dem i. Da Ole Lomsdal sa at kapteinen hadde behandlet ham på «*Sodomie* maner», kan man lure på om det var han selv eller de som forhørte ham, som brukte begrepet. De andre soldatene beskrev det samme med andre ord, «ha fatt på», «vært i tak med», «leffet med», eller de sa at det var «en skammelig gjerning». Det viser at de visste at det ikke var sømmelig og riktig, men hvor mye mer? Hva som regnes som seksuelle overgrep, er jo også historisk bestemt.³²

Det ble bare med dette ene avhøret. Det var nok det beste for mange at von Bassen hadde rømt. Hans kone fikk skilsmissen og giftet seg på nytt. Etter noen år dukket kapteinen opp i Tyskland, hvor han da viet seg til det han erklærte som sin egentlige pasjon, genealogi. I 1682 kom han til Skottland, hvor han omgikk historikere og genealoger og skrev verket *The Royall Cedar*, en lærd, omfangsrik og svært fantasifull bok om det skotske kongehusets historie. Deretter forsvinner han ut av syne.³³

I det påfølgende tiåret fikk Danmark og Norge nye straffelover: Christian 5.s Danske Lov (1683) og Norske Lov (1687). Lovene var relativt like, og et utpreget trekk ved dem var ideologien om kongen som en myndig herre over undersåttene fra fødsel til død. De jordiske lovene måtte ordnes slik at Gud ikke ble fortørnet og straffet landet. Derfor måtte synder tuktes, ikke minst de seksuelle. Flere paragrafer understreket ekteskapet som den eneste tillatte rammen for seksuell aktivitet. Lovenes kapitler om «løsaktighet» inneholdt likelydende paragrafer om sodomi (6-13-15): «Omgængelse, som er imod naturen, straffes med bål og brand.» Ordlyden og bruken av bålstraff viser at denne bestemmelsen var inspirert av *Constitutio Criminalis Carolina* og den teologiske tradisjonen den sprang ut av, som også var kjent

32. Riksarkivet (RA), Fra DRA 1996, Privatarkiver etter 1660, Pk. 1 1669-1740, legg 2 Basse, Jochim Friderich 1674 (nr. 124), krigsforhør datert Land 26.5.1674.

33. Rosen 1993: 64–67; Rian 2001: 34–36; Williams 2017: 66–81.

i Norden. Paragrafen dukket opp i et lovutkast fra 1669–72 utarbeidet av juristen Rasmus Vinding. Det var trolig kodifisering av dansk rettspraksis. At paragrafen var såpass knapp og ikke som det tyske forelegget spesifiserte de ulike typene sodomi den var rettet mot, skyldes trolig tanken om smittefare. Folk skulle ikke vite noe om slikt. I en lovkommentar fra 1797 skrøt også juristen Christian Brorson av dens «yndefulle simpelhed».³⁴ Norske Lov videreførte også tidligere bestemmelser om kirketukt, og det er mulig at dette fortsatt bidro til at saker om sammekjønnssex ikke dukket opp i det sivile rettsvesenet.³⁵

Paragrafen ble jevnlig brukt i dyresexsaker. Øystein Viskum har dokumentert minst 80 slike saker i Norge mellom 1687 og 1842, men påpeker også at det reelle tallet rettssaker må ha vært høyere (han fant ingen saker før 1702). I Danmark kjennes ikke mer enn 21. Interessant i vår sammenheng er at Viskum påviste at det var en bevisst fortielsesstrategi i slike saker fra myndighetenes side, spesielt etter 1760. Han har funnet flere eksempler på at embetsmenn uttrykte at det var best at slike saker ble løst i skjul og uten en offentlig retts sak og henrettelse (etter 1757 ble alle dødsdommer omgjort til straffearbeid). Om en sak i 1751 skrev for eksempel generalprokurør Henrik Stampe megetsigende, at dette var en sak som burde holdes skjult «i Henseende til disse *Delicta* er virkelig *Ignorantia viti loco virtus* [uvitenhet om lasten skjærmer dyden]». ³⁶ Dette må også ha påvirket hvem det var som endte opp med å bli tiltalt og dømt for bestialitet: De tiltalte var alle unge menn mellom 10 og 30 år. De kom dessuten fra lavere sosiale lag og var ofte ressursvake personer.

Viskums gjennomgang viser at det var penetrasjon som her ble regnet som en fullbyrdelse av forbrytelse etter Norske Lov 6-13-15. For at noen skulle kunne dømmes for sodomi, måtte det bevises at det hadde forekommet *res in re* – tingen i tingen. Når et slikt beviskrav begynte å bli praktisert, er uvisst, men det var i alle fall på plass ca. 1700. Fra omtrent midt på 1750-tallet påviser Viskum at også sædutløsning ble påkrevd før noen kunne dømmes. I juristers kommentarer og fortolkninger av strafferetten i Danske og Norske Lov ble denne paragrafen som regel ganske knapt behandlet. Men i Brorsons lovkommentar fra 1791 het det at dødsstraff kun kunne idømmes hvis forbrytelsen var fullført, det vil si at det hadde skjedd penetrasjon og sædutløsning. Dette førte til at det kunne være vanskelig å få folk dømt. Hva vitner egentlig hadde sett, kunne være uklart. I tillegg ekskluderte dette også muligheten for at kvinner kunne dømmes for «unaturlig omgjengelse». Årsaken var trolig at det var det heteroseksuelle samleiet som ble ansett som malen for «naturlig» sex. For at et unaturlig samleie skulle være fullbyrdet, måtte det følgelig foregå på samme måte, med penetrasjon og sædutløsning. Bak dette lå det bibelske grunnlaget for sodomiforbrytelsen.³⁷

Mens det er mange kjente bestialitets-rettsaker både i Danmark og Norge, har man kun kjent en sammekjønnssex-rettsak etter 1683/87. Pinsen 1744 oppdaget en bonde i en landsby utenfor Horsens i Danmark sin 18-årige sønn Laurids Frandsen i en seksuell situasjon med 72-åringen Rasmus Væver. Begge hadde buksene nede og den eldre mannen lå over den yngre. Oppdagelsen førte til at den lokale presten tok affære. Han avhørte Laurids, som sa at Rasmus i en tiårsperiode ofte hadde «brugt sit lønlige lem imellem hans lår til sin grove letfærdigheds bedrift med ham». ³⁸ Presten mente at dette var en vederstyggelighet mot naturen og fikk dem arrestert og brakt for retten. Saken gikk for lukkede dører. Begge nektet for at det hadde skjedd noe «Sodomiteri», det ble heller ikke funnet fysiske tegn til det. Men

34. Sitert i Aarset 2000: 18.

35. Rosen 1993: 73–77; Rian 2001: 34–36; Aarset 2000: 14–19, 30–34.

36. Sitert i Viskum 2002: 101.

37. Viskum 2002: 24–36, 46–53, 100–110; Aarset 2000: 25–27.

38. Sitert i Rosen 1993: 80.

Rasmus innrømmet at han hadde hatt sitt «hemmelige lem» mellom Laurids' lår og hatt sædavgang, men påstod at gutten hadde gjort det samme med ham. Altså at dette var gjensidig onani. Laurids nektet for det og hevdet at den eldre mannen var den aktive part, som ved trusler og gaver hadde fått ham til å tie stille. Aktor påstod at selv om det ikke var begått noen omgjengelse mot naturen etter loven, så krevde Guds lov at Rasmus Væver skulle henrettes og Laurids Frandsen sendes til tukthuset. Før han avsa dom, skrev dommeren til Danske kanselli, regjeringskollegiet i København med ansvar for justissaker. Dette var ikke fullbyrdet omgjengelse mot naturen, men var klart usømmelig og måtte straffes. Hvilken paragraf skulle brukes? Eller burde han avsi en arbitrær dom?

I kanselliet fikk generalprokurør Jens Severin Wartberg saken på sitt bord. Han sa seg enig i at saken ikke falt under 6-13-15, det var heller en versjon av det han kalte onanittisk eller bløtaktighets synd. Det var likevel en grov uterlighet, men, skrev han, skulle alle som gjorde noe slikt, dømmes til døden, så ville «en stor del af det menneskelige køn ved bål og brand måtte utryddes, hvilket ingen Theologus eller Jurist endnu til denne tid har vært saa ugudeligg at statuere».³⁹ Wartberg anbefalte, eller i realiteten instruerte, derfor at det ble avsagt en arbitrær forvisningsdom. Det var viktig, understreket han, at den ikke måtte inneholde noen beskrivelse av gjerningen, for å unngå forargelse og rykter. Det hadde egentlig vært best om presten hadde unngått at det kom til en rettssak og oppstyr. Saken burde vært løst med kirketukt. Dette er den samme fortielsesstrategien som Wartbergs etterfølger Stampe få år senere foreskrev i bestialitetssaker.

I oktober 1744 ble Rasmus Væver idømt to års festningsarbeid og forvisning. Laurids Frandsen ble løslatt, da han på grunn av ungdommelig uvitenhet ikke hadde visst at det som ble gjort med ham, var en synd. Etter dette kjenner man ikke til noen rettssaker, hverken i Danmark eller Norge, før etter 1830 (to saker i København i 1815 og 1821 ble løst i stillhet, uten rettssak). Fortielsesstrategien må ha virket. Hvis det forekom saker som involverte mer ressurssterke, voksne menn, ble de nok dysset ned, akkurat som bestialitetssakene.⁴⁰

Kragerø 1693

Nå er det på tide å vende seg til utgangspunktet for denne artikkelen, nemlig den nyoppdagede rettssaken fra Kragerø i 1693. Den ble funnet da jeg skrev en del av Kragerø-historien, som skulle utgis til byens 350-årsjubileum i 2016. For å skaffe stoff til et kriminalitetshistorisk kapittel gikk jeg gjennom sikt- og sakefallsregnskapene for stedets byfogd før 1700. De omfattet hans inntekter og utgifter som dommer på bytinget, knyttet til fengsling, rettsfølgelse og bøter. Jeg fant mange interessante saker, som sier mye om tidens samfunn: flest leiermål og slagsmål, men også mord, falskmyntnerier og mye annet. I regnskapet for 1693 fant jeg imidlertid en innførsel som jeg stusset over. Dette året utgiftsførte byfogd Roland Knudsen et utlegg på 13 riksdaler og 24 skilling for fengsel og underhold for et «uteerlig Meeniske Aron saugdrenng» i 11 uker, samt hans påfølgende kakstrykning av en bøddel – altså offentlig, vanærende pisking.⁴¹ Men hva var det egentlig han var blitt dømt for? Den vedlagte domsslutningen gjorde meg ikke mye klokere: Aron Åsulsen, som han het, ble funnet skyldig i noe ille, det er klart: «Deslige U-teerlige sag vij aldrig tilforn udj verden hørt eller

39. Siteret i Rosen 1993: 86.

40. Rosen 1993: 60–64, 79–120, 265–70; Viskum 2002: 111–120; Aarset 2000: 17–21, 26–27, 45–49, 71–97.

41. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Sikt og sakefall, pk. 222 1691-1712, legg 1691-1700, 1693.

fornummet», het det. Han skulle ha innrømmet å ha behandlet noens legeme på en «uterlig» og avskyelig måte. For dette ble han dømt til å piskes med 29 slag og brennmerkes i pannen. Deretter skulle han bortvises fra byen og egnen, «til afskye og Endtholdelse fra saa U=teerlig En krop».⁴² Hva hadde Aron gjort? Og hvordan kunne det ha seg at han ble dømt uten at det ble vist til en lovparagraf?

Ifølge *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) hadde ordet «uterlig» på 1600–1700-tallet en klar moralsk betydning: Det ble benyttet om oppførsel og ytringer av seksuell art, som var usedelig, støtende, usømmelig og til og med grovt usømmelig, men da «uden egl. samleje». Det ble brukt slik både i skjønnlitteratur og i lovverket.⁴³ I sin masteroppgave (og artikkel i dette nummeret) om to rettssaker mot kvinner for sammekjønnssex i Norge på 1840–50-tallet, viser Tonje Louise Skjoldhammer at «uterlig» da ble brukt om seksuelle handlinger som ble ansett som umoralske og uanstendige, gjerne satt i kontrast til normal sex.⁴⁴ Var dette også tilfelle i 1693-dommen?

Det viste seg imidlertid at det ikke bare var jeg som stusset over hva byfogd Knudsens dom egentlig dreide som seg om. Da hans regnskaper for 1693 noen år senere ble revidert, reagerte også Rentekammeret i København. Dets revisor bad derfor om nærmere forklaring på utgiftsposten før den kunne passere. I sitt tilsvarende skrev derfor byfogden hva saken dreide seg om: Siden «dette synes at hafve vert en slægt af dend sünd som icke burde nefnes», hadde han «ligesom stiltiende» ikke villet melde det i sin «Ringe» dom, slik at «saadan vederstyggelighed icke skulde vanhælige andres ører». Han la derfor ved hele akten, slik at revisoren skulle se hva det gjaldt. En slik misgjerning som sagdrengen hadde utført, kunne han nemlig «ey u paakaldt eller u straffet lade hengaae». Knudsen formodet derfor at posten burde passere.⁴⁵

Hva var det som hadde skjedd? Den tiltalte var Aron Åsulsen, som arbeidet for Niels Sørensen Adeler. Adeler hadde spilt en ledende rolle da strandstedet fikk kjøpstadsrettigheter i 1666, og hadde i de påfølgende årene bygd opp et stort handelshus. I tillegg hadde han gjort karriere i embetsverket, som byens første overrådmann og senere amtmann i Bratsberg. Aron arbeidet på en av Adeleres sager utenfor byen; man vet at det i 1699 arbeidet 14 sagmestre og 23 sagdrenger på disse. I tillegg viser rettsakten at han utenfor sesongen også arbeidet i andre deler av Adeleres virksomhet, på hans gårder i distriktet eller med å laste, losse og reparere hans skip i havna. Tingboken i Kragerø er knapp når det gjelder Arons bakgrunn. Det går frem at han hadde tilbrakt tid på Kongsberg, hadde vært i tjenesten til en skogfinne i Modum, og at han en eller annen gang hadde blitt dømt for tyveri og fått brent et «tyvsmerke» på ryggen.

En rettssak fra Eiker fra 1686, syv år tidligere, gjør imidlertid at vi kan fylle ut Aron Åsulsens biografi noe. Han var født ca. 1655 i strandsitterstedet Vestfossen i Eiker, men hadde tilbrakt deler av barndommen på Kongsberg, hvor faren arbeidet og eide et hus. Som ungdom hadde han vært i tjeneste flere steder, før han i 18-årsalderen hadde begynt å arbeide som sagdreng for sagbrukseiere i Vestfossen. Foreldrene var da døde, men han hadde flere brødre på stedet. I 1686 hadde Aron blitt arrestert etter å ha blitt tatt på fersk gjerning som tyv. Det viste seg at han hadde fått en smedsvenn til å lage nøkler for seg, som han hadde brukt til å låse seg inn på boden og loftet til en av stedets proprietærer, hvor han hadde stjålet matva-

42. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Sikt og sakefall, pk. 222 1691-1712, legg 1691-1700, 1693, vedlegg 1 kopi av domslutning 24.4. 1693.

43. *Ordbog over det danske Sprog* 2020: «uterlig».

44. Skjoldhammer 2018: 17–29, 63–65, 77–79.

45. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Kontribusjon, pk. 216 Kragerø 1685-1714, legg 1, Antegnelser 1692-1695, 1693, nr. 13.

rer og korn som han hadde spist selv eller solgt til andre. Aron hadde også stjålet penger fra offerets lomme mens han sov. Han ble straffet med 30 piskeslag, brennemerking og forvisning fra distriktet.⁴⁶

Aron var altså en voksen og erfaren fagarbeider da han måtte forlate fødestedet. Arbeidet ved sagene var hardt og intenst, men krevde også kunnskap. Han kunne derfor lett finne seg arbeid et annet sted, nemlig i Kragerø, en liten kystby med 600–700 innbyggere, hvor hovednæringene var trelasthandel og skipsfart. Det var i 1693 et sted i vekst, både når det gjaldt næringsliv og folketall. Mange av innflytterne var unge menn og kvinner som arbeidet som sjøfolk, ved sagene, eller som tjenestefolk. De fleste kom fra regionen, men det kom også tilflyttere fra Østlandet og noen få fra enda lenger borte. Folk som Aron Åsulsen var det derfor mange av i byen, med eller uten hans brokete fortid.⁴⁷

I Kragerø var Aron Åsulsen blitt fengslet av byfogden 13. februar 1693. Årsaken var en slåsskamp noen dager tidligere mellom ham og en Bertel Anstensen, som også var i Adlers tjeneste. Det hele hadde begynt med at Bertels husvert Kirsti Hansdatter hadde bekymret seg for Bertel, som hun syntes så «meget Jlde ud, og forstyggedes dag fra dag». Hun hadde derfor spurt ham hva som feilte ham. Han svarte at han det «iche for nogen Qvinde meeniske kunde Bekiende». Men Kirsti ga seg ikke og holdt Bertel under oppsikt og oppdaget da at han og Aron bedrev det hun senere for retten kalte «dette U-teerlige Tøy [ting]». Da «ynchede hun dend arme Bertel» og, fordi hun tenkte at det måtte ligge trolldom bak hans tilstand, rådet hun ham å «få blod» av Aron. Bertel var enig og konfronterte derfor en dag Aron og spurte «hvad det var for en bestilling hand hafde med hans Legeme om Natten»? Aron nektet å svare, og det kom til et basketak mellom ham og Bertel, som forsøkte og til slutt lyktes med å få tappet blod av ham. «Jeg schal Jche slippe førend Jeg faar blodet af dig, din Troldkat», sa Bertel.⁴⁸ Kirsti Hansdatter grep altså til magi som en forklaring på Bertels sykdom og Arons handlinger med ham om natten. Troen på trolldom og overnaturlige krefter var allestedsnærværende i 1600-tallssamfunnet. Blod ble sett på som en spesielt kraftfull væske med makt til å bryte trolldom og lege sykdommer. Kirsti må ha trodd at man ville få en slags makt over Aron hvis man fikk tak i hans blod. Hva som var ment med «trollkatt», er uvisst. I folketroen var det navnet på et vesen trollfolk kunne lage av filer, hår og negler, og som utførte deres oppdrag, ofte det å stjele melk fra kyr på båsen.⁴⁹

Da saken kom for bytinget i mars, innrømmet Aron Åsulsen at anklagene Bertel kom med, stemte. Da han ble spurt om hvorfor han utøvde dette «U-teerlige væsen», var svaret at han ikke hadde hatt noen nytte av det eller gjort det til noe spesielt formål. Men når han ikke kunne få viljen sin, «befved hand som et Espeløf». Han sa videre at han hadde gjort det fra sin ungdom, også med sitt søskenbarn David på Kongsberg, som han ikke hadde klart å holde seg borte fra.⁵⁰ Men det hadde også vært flere, han kunne ikke erindre alle de «hvor med hand dette brugt». I retten ble forklaringene Aron Åsulsen og Bertel Anstensen hadde

46. Statsarkivet i Kongsberg (SAKO), Eiker, Modum og Sigdal sorenskriveri, Tingbøker, nr. 12 1672, f. 37a og 21 1686, f. 14b-18a; SAKO, Kongsberg Sølvverks arkiv 1623-1816, Hovedarkiv, Saksarkiv – fagarkiv, Diverse, pk. 4 Beskrivelser over Sølvverkets og bergstadens bygninger, bolig telling på Kongsberg 6.7.1646 og bolig- og folketelling 26.7.1646.

47. Teige 2015: 189–234, 260–267.

48. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Kontribusjon, pk. 216 Kragerø 1685-1714, legg 1, Antegnelser 1692-1695, 1693, vedlegg 14.

49. Reichborn-Kjennerud 1928: 7, 22–25, 64, 91–92, 101, 139, 196–198.

50. Dette var trolig David Koth, sønn av den som Arons far hadde bygd hus sammen med på Kongsberg i 1646. SAKO, Overbergamtet 1621-1830, Møtebøker, referatprotokoller, forhandlingsprotokoller o.l., Sesjonsprotokoller, 1B 1711-16, Enker ved Kongsberg Sølvverk 1711.

avgitt etter arrestasjonen, lest opp, uten å bli referert i protokollen. Vi vet dermed ikke hva det egentlig var som hadde skjedd mellom Aron og Bertel nattestid, og hva som var uterlig med dette. Det vi vet om hendelsene som ledet opp til rettssaken, stammer fra det senere vitnemålet til Kirsti Hansdatter.

En som møtte i retten, var Elias på Øya, som også hadde avgitt forklaring tidligere, men som nå utdypet den. Han fortalte om en kveld forrige sommer, da han og Aron var på en gård utenfor byen for å slå høy. Etter middagen hadde Aron foreslått at de skulle lyske hverandre. Å lyske, det å plukke lus, var en intim og beroligende, men relativt vanlig ting å gjøre og ofte en nødvendig del av hygien. I hvert fall mellom menn og kvinner. Elias lysket først. Men da det var Arons tur, skjedde det noe, ifølge Elias: Aron hadde villet ha «hænderne og hofvedet udj boxerne, og tog efter Hans Hemmelighed, og fich fat der paa med munden» – han prøvde å uføre oralsex på Elias. Hva som skjedde videre i denne situasjonen, ble ikke sagt, annet enn at det hadde skjedd en «U-teerlighed». Deretter hadde Aron villet «begynde at drifve», men Elias hadde avverget det. Det samme hadde skjedd to ganger i løpet av natten, men begge gangene hadde Elias dyttet ham bort. Hva Elias mente med at Aron ville drive, er vanskelig å si. En ikke usannsynlig tolkning er at han prøvde å gjennomføre et analt samleie. Elias på Øya forklarte videre at han egentlig ikke hadde tenkt mye over hendelsen. Først hadde han koblet det til at Aron «var saa qvindsk» – kvinneaktig⁵¹ –, men i det siste hadde han begynt å lure på om det måtte ha skjedd med «fandens Konster til dets befording».

Neste rettsmøte var en uke senere. Der ble først en Peder Olsens vitnemål lest opp. Innholdet ble ikke referert, men Aron bekreftet for retten at han hadde gjort det samme med Peder som med Bertel Anstensen. Neste vitne var Kirsti Hansdatter, hennes forklaring er referert over. Byfogden spurte nå Aron på nytt om hvorfor han hadde gjort «saadan Gruelig væsen». Aron svar var at han ikke visste mer enn det han hadde sagt før, «naar hand iche kunde faae øfve saadan væsen da sprede Hand som en fisch, og skelfvet som et Espeløf».

På neste rettsmøte spurte byfogden igjen til «hvad Ende hand dette U-teerlige tøy saa lang tid hafver øfvet». Arons svar var uendret, men med et tillegg: Nå sa han at det hadde begynt etter at han som ung hadde tjent hos en skogfinne i Modum. Han fortalte nå om en gang han og datteren i huset skulle hente neper i en åker, og de hadde oppdaget at det var stjålet fra den. Men de hadde ikke «iche dend forstand at sige i fra», og datteren hadde derfor blitt slått av faren sin, mens han hadde sluppet. En krøpling som var i huset, hadde ergret seg over dette og sagt til jenta at «det hafver veret tongt for dig, men det skal blifve Langt Tyngre for Aron». Fra den tid, sa Aron, hadde han «haft dend onde Vane». Historien strider mot hans tidligere forklaringer, og det er grunn til å tro at han nå snakket byfogden etter munnen. Magi var jo allerede nevnt av flere vitner, det var også kjent at han hadde tjent hos en skogfinne.⁵² I det norske 1600-tallssamfunnet var det en utbredt oppfatning at skogfinner hadde magiske evner og var i kontakt med mørke makter. Fra europeisk skeiv historie vet man at anklager om magi, sodomi og lignende ofte ble knyttet til og brukt som diskursive våpen mot etniske og religiøse «andre», som muslimer, jøder, urbefolkningen i Amerika eller katolikker. Homoseksualitet ble ofte fremstilt som en nærmest smittsom synd, som kom inn i lokalsamfunnet med smittebærende fremmede.⁵³

Tre uker senere, 24. april 1693, ble den kryptiske dommen avsagt. Selv etter denne gjennomgangen av referatet fra rettssaken etterlater den flere spørsmål enn svar. Ikke minst siden

51. Ordbog over det danske Sprog 2020: «kvindsk».

52. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Kontribusjon, pk. 216 Kragerø 1685-1714, legg 1, Antegnelser 1692-1695, 1693, vedlegg 14.

53. Johansen 2014: 8-13, 48; Roelens 2017: 230-233, 240-241; Bray 1982: 75.

flere av de mest sentrale vitnemålene, med opplysninger om hva slags seksuelle handlinger det var Aron hadde utført, mangler. Når det gjelder Elias på Øya, ser det ut til at det dreide seg om oralsex og forsøk på analsex. Det vil si handlinger som klart var uterlige og uanstendige, men som ikke kunne brukes for å dømme noen til bålet etter Norske lov 6-13-15. Hva var den onde vane, dette uterlige «tøy» eller det gruelige vesenet? Ordene «sodomi» og «unaturlig» forekom ikke i rettssaken. Det kan tyde på at det Aron hadde gjort, og det disse begrepene siktet til, var sammekjønnete seksuelle handlinger som oralsex eller gjensidig onani, men at ingen av vitnene beskrev et fullbyrdet analt samleie. Det at byfogden kalte det en form for «dend sýnd som icke burde nefnes», som han ikke kunne «u paakaldt eller u straffet lade hengaae», støtter opp om en slik tolkning. Det samme gjør det at dommen ikke viste til noen paragraf. Det var da en arbitrær dom, som straffet uterlige handlinger som det ikke fantes eksplisitt lovhjemmel for å ramme. Slik sett ligner den da på den danske dommen fra 1744. En annen forklaring er at de manglende vitnemålene nettopp beskrev også anale samleier, og at Knudsen holdt dem unna protokollen for å unngå å måtte dømme Aron til døden. Enten for å redde livet hans, for å unngå oppmerksomheten en offentlig bålstraff ville medføre, eller begge deler.

Uansett underbygger rettssaken antakelsen om at det i Danmark-Norge på 1690-tallet fantes en fortielsesstrategi i saker som gjaldt grenseoverskridende seksuelle handlinger. Øvrigheten fryktet at det ville smitte, og sakene måtte ikke omtales eller beskrives. Som Knudsen skrev da han forklarte domsslutningen, han hadde «ligesom stiltiende icke vilde melde det i min Ringe dom, paa det saadan vederstyggelighed icke skulde vanhælige andres ører». Det er samme holdning som er påvist i 1744-saken fra Danmark, i norske bestialitetsaker og i svenske sodomisaker på samme tid. Dette tyder igjen på at mørketallene når det gjelder saker om sammekjønnssex, må være store. Kom de i det hele tatt for en domstol, ble nok innholdet skjult.

Aron Åsulsen var en mann som tydeligvis slet med impulser som han ikke forstod, og som samfunnet rundt ham ikke godtok. Vi ser at han selv tematiserte nettopp dette da han ble avhørt på bytinget. Han beskrev et iboende begjær, et sterkt ønske om å ha sex med andre menn. Fikk han ikke det, ga det fysiske utslag. Dette må ha vært en fremmed tanke for byfogd Knudsen og andre i Kragerø, noe de gjentatte spørsmålene om hvorfor og til «hvilken Ende [formål]» Aron hadde gjort det han gjorde, vitner om. Det var derfor en skogfinnes forbannelse ble trukket frem som forklaring. Men samtidig har nyere forskning på den tidligmoderne forståelsen om homoseksualitet i Europa vist at det både i medisinen og astrologien fantes stemmer – ikke mange, men noen – som hadde rudimentære versjoner av en essensialistisk forståelse av sammekjønnet begjær, det at enkelte menn hadde en iboende trang til slik sex. Den vanligste forklaringen var fysiologisk med utgangspunkt i den rådende humoralpatologien og trakk frem en overvekt av ulike væsker i kroppen som årsak. Men det var også enkelte obskure astrologiske verk som antydte at et slikt begjær kunne være medfødt. De ble neppe lest i Kragerø i 1693, men ideene de drøftet, var dermed ikke helt fremmede i en større, europeisk lærd kontekst.⁵⁴ Dette at Aron ble ansett for å være «qvindsk», er kanskje også en antydning om at folk rundt ham syntes det var noe særlig med ham.

Aron Åsulsen ser ikke ut til å ha vært del av noen homoseksuell subkultur, men 38-åringen hadde både før og mens han var i Kragerø, hatt sex med menn. Man kan spekulere i om det mannlige homososiale fellesskapet ved sagene han arbeidet ved i Vestfossen og Kragerø, hadde lagt til rette for dette. Undersøkelser av sodomirettssaker i Europa i tidlig nytid viser at

54. Borris 2008: 4–20.

de typiske tiltalte var unge menn i lavere sosiale lag. Ofte levde de i utkanten av samfunnet. Det samme oppdaget Viskum når det gjaldt de tiltalte i norske bestialitetssaker. I mange byer på kontinentet var en betydelig andel av de tiltalte fremmede, folk født utenfor byen. Dette hadde imidlertid like mye å gjøre med at de som innvandrere ofte hadde lav sosial status, som at de var fremmede. Men det betydde likevel at nyankomne var langt mer sårbare for å bli utsatt for slike anklager. Slik sett er Aron, selv om han er unik i en norsk kontekst, mer typisk i en større, europeisk.⁵⁵

Noe senere ble Aron pisket og brennmerket av en bøddel, for andre gang i sitt liv. Så ble han forvist fra Kragerø for å fortsette sin rastløse vandring. Seks år senere ble byfogd Roland Knudsens utgiftspost godkjent av revisjonen i Rentekammeret.⁵⁶

Avslutning

Til slutt gjenstår det å svare på to spørsmål. For det første: Endrer eller bekrefter 1693-saken innsiktene fra den eksisterende historiografien om straffeforfølgelsen av menn som hadde sex med andre menn? Og for det andre, et tilknyttet spørsmål som vi har sett at er blitt stilt av Wilhelm von Rosen og andre historikere: Hvorfor var slike handlinger i praksis en ikke-eksisterende forbrytelse i Danmark og Norge i tidlig nytid, til tross for lovens klare bud?

Sammekjønnssex var en forbrytelse som i begrenset grad ble straffeforfulgt i Nordvest-Europa før ca. 1720. Det til tross for at både kirken og domstoler anså det som en grov synd som stred mot naturen og Bibelens ord, og derfor var forbudt. Alan Bray forklarte dette med at slike relasjoner var noe som var preget av ulikhet og ofte foregikk i det skjulte, i hushold og i andre homososiale arenaer. Det var først da det begynte å vokse frem homoseksuelle subkulturer i de store byene, med en mer utpreget og synlig skeiv identitet, at myndighetene begynte å se på det som et alvorlig problem. Det skjedde som følge av urbanisering og befolkningsøkning. Det ledet til tidvis omfattende aksjoner mot disse miljøene og mange henrettelser. Dette er en forklaring som Jonas Liliequist trekker frem for Sverige. Han peker på landets spredte bosetning som en ytterligere faktor for å forklare det lave antallet der, samtidig som det også var en årsak til det store antallet dyresexsaker. Liliequist peker også på to andre forhold: Det ene er at det i Sverige var en fortelsesstrategi fra myndighetenes side i slike saker. Siden slik sex var noe man gjorde, ikke noe man var, var det en klar idé i samfunnseliten om at kjennskap til slike handlinger førte til smittefare. Det andre er at det i de brede lag av folket var liten kjennskap til homoseksualitet som fenomen og synd, og at både «ofre» og vitner gjerne ikke helt visste hva det var, og derfor uttrykte undring og overraskelse når de forklarte seg, selv om det var klart for de fleste at det var galt.

Dette er et bilde som stemmer med dansk og norsk forskning på perioden. De to kjente sakene fra Danmark-Norge, fra 1672 og 1744, preges begge av et ønske om fortelse fra myndighetenes side. Det ser man også i samtidige bestialitetssaker. I begge sakene er det en klar forskjell på kjennskap til og forståelsen av sammekjønnssex mellom øvrigheten og allmuen. Wilhelm von Rosen trakk også frem lav urbaniseringsgrad som en viktig faktor. Slik sett kan man si at saken mot Aron Åsulfen langt på vei bekrefter og befester den eksisterende historiografiens bilde, nemlig at det var få rettssaker mot menn for sammekjønnssex, at de som ble reist, forekom innen hushold og i homososiale miljøer, og at fenomenet ble forsøkt skjult og tiet i hjel av myndighetene. Dette indikerer betydelige mørketall.

55. Roelens 2017: 238–240; Viskum 2002: 46–53.

56. RA, Rentekammeret, Reviderte regnskaper, Byregnskaper, Kragerø, Kontribusjon, pk. 216 Kragerø 1685-1714, legg 1, Antegnelser 1692-1695, 1693, vedlegg 14.

Fortielse er også et sentralt begrep for å svare på det andre spørsmålet. Hvorfor så få dommer? Forklaringen er at det var en klar holdning, en stilltiende enighet, blant de styrende i Danmark-Norge, om at slike saker ikke burde bli offentlig kjent. Helst burde de ikke forekomme i det hele tatt. Det har trolig ført til at tilfeller der det ble oppdaget at menn hadde sex med andre menn, ble overlatt til kirketukten eller at sakene ble dysset ned. I tillegg spiller det nok også en rolle at slike saker trolig var få og sjeldne, og at det i Norge ikke fantes store nok byer til at det var grunnlag for seksuelle subkulturer.

Gjennomgangen av lovgivning og praksis i sodomisaker i tidlig nytid viser også at man burde se de få sakene som gjelder sammekjønnssex, i sammenheng med de relativt flere som handlet om dyresex. Det gir et mer nyansert bilde på periodens ideer om kjønn og seksualitet. Begge ble ansett som former for naturstridig seksuell omgang og falt dessuten under samme lovparagraf. Det er klare paralleller når det gjaldt hvordan de ble behandlet av myndighetene, og hvordan de ble sett på, både juridisk, sosialt og kulturelt. Det gjelder også saker hvor omgangen ikke kunne bevises, ikke var mulig (som for kvinner) eller bestod av annen uterlig og uanstendig oppførsel. Hva gjorde dommere og øvrighet da?

Proessen mot Aron Åsulsen bekrefter også Liliequists poeng om at selv om homoseksualitet langt på vei var en konstruksjon, som gir mening i den sosiale og rettslige konteksten i Skandinavia på 1600–1700-tallet, så var det ikke kun handlinger. Det fantes menn som hadde en så sterk seksuell tiltrekning til andre menn at de oppfattet det som noe medfødt og en trang de ikke kunne eller ville avstå fra. Men dette eksisterte side om side med at både Aron selv og vitnene i Kragerø i 1693 egentlig ikke hadde en forståelse eller et begrepsapparat som gjorde at de kunne omtale og forstå hva som hadde foregått. For vitnene var Arons handlinger uterlige og uforklarlige og hverken en identitet eller noe medfødt: De grep derfor til trolldom som en forklaring. Det betyr ikke at slik sex ikke forekom i Norge i denne perioden, eller at folk ikke visste at det var galt, men heller det at det var først når det var snakk om vold og tvang eller i møtet med øvrighetens blikk i rettssalen, at de ble tvunget til å sette ord på hva som egentlig var en unevnelig synd og å forholde seg til lovens strenge bokstav.

Litteratur

- Andersson, H., & Perlestam, M. (2001). Sodomiter inför rätta. Sexuellt avvikande inför militär domstol i början av 1700-talet. *Karolinska förbundets årsbok*, 2001, 91–113.
- Bergan, H. (1982). *Skriftemål og skriftestol. Skriftemålet i Den norske kirke fra reformasjonstiden til idag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Boes, M.R. (2002). On trial for sodomy in early modern Germany. I T. Betteridge (red.), *Sodomy in early modern Europe* (s. 27–45). Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.4324/9781315574783-10>
- Borris, K. (2008). Introduction: The prehistory of homosexuality in the early modern sciences. I K. Borris & G. Rousseau (red.), *The Sciences of homosexuality in early modern Europe* (s. 1–40). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203607459>
- Bray, A. (1982). *Homosexuality in Renaissance England*. London: Gay Men's Press.
- Foucault, M. (1999). *Seksualitetens Historie*, bd. 1, *Viljen til viten*. Oslo: Pax.
- Halsos, M.S. (2007). Norway 1842-1972: When public interest demands. I J. Rydström & K. Mustola (red.), *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842-1999* (13–40). Amsterdam: Aksant Academic. https://doi.org/10.26530/oapen_353810
- Hammer, E. (2002). *Folk, prest og domkapittelrett i Osloe oc Hammers sticter på begynnelsen av 1600-tallet* (masteroppgave i historie). Universitetet i Oslo, Oslo.

- Hellesund, T. (2002). *Den norske peppermø – Om kulturell konstituering av kjønn og organisering av enslighet 1870-1940*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Johansen, A. (2014). »At sådan ukrutt måtte ganske utryddes». *Om de finske innvandrerne på Østlandet på 1600-tallet, og deres møte med det norske bondesamfunnet* (masteroppgave i historie). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Johansen, H.M. (2019). *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Oslo: Samlaget.
- Jordåen, R. (2010). *Inversjon og perversjon. Homoseksualitet i norsk psykiatri og psykologi frå slutten av 1800-tallet til 1960* (doktorgradsavhandling i historie). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jordåen, R. (2015). Fødd sånn eller blitt sånn? *Prosa*, 21(5), 37–49.
- Kristiansen, H.W. (2012). *Masker og motstand. Diskré homoliv i Norge 1920–1970*. Oslo: Unipub.
- Liliequist, J. (1992). *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (doktorgradsavhandling i historie). Umeå Universitet, Umeå.
- Liliequist, J. (1998). State policy, popular discourse, and the silence on homosexual acts in early modern Sweden. I J. Löfström (red.), *Scandinavian homosexualities. Essays on gay and lesbian studies* (s. 15–52). New York: Haworth Press. https://doi.org/10.1300/j082v35n03_02
- Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. (1934). *Norges gamle love*. 2. rekke, 2. bind. Oslo: Den retshistoriske kommission.
- Ordnet.dk. (2020, 1. februar). Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700-1950. Hentet fra <https://ordnet.dk/ods/>
- Reichborn-Kjennerud, I. (1928). *Vår gamle trolldomsmedisin I*. Oslo: Det Norske Videnskabsakademi.
- Rian, Ø. (2001). Mellom straff og fortielse: Homoseksualitet i Norge fra vikingtiden til 1930-årene. I M.C. Brantsæter, T. Eikvam, R. Kjær og K.O. Almås (red.), *Norsk homoforskning* (s. 25–56). Oslo: Universitetsforlaget.
- Riisøy, A.I. (2009). *Sexuality, law and legal practice and the Reformation in Norway*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004173644.i-214>
- Roelens, J. (2017). Fornicating foreigners: Sodomy, migration and urban society in the Southern Low Countries (1400-1700). *Dutch Crossing*, 16(3), 229–246. <https://doi.org/10.1080/03096564.2016.1142747>
- Rosen, W. (1989). Sodomy in early modern Denmark: A crime without victims. *Journal of Homosexuality*, 16(1–2), 177–205.
- Rosen, W. (1993). *Månens kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628-1912*. København: Københavns Universitet.
- Rosen, W. (2006). Almost nothing: Male-male sex in Denmark, 1550–1800. I K. O'Donnell og M. O'Rourke (red.), *Queer Masculinities, 1550-1800: Siting same-sex desire in the early modern world* (s. 77–93). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230524156_5
- Sjögren, W. (red.). (1902). Lagkommissionens protokoll. *Förarbetena till Sveriges rikets lag 1686 till 1736*. Uppsala.
- Skålevåg, S.A. (2009). Kjønnnsforbrytelser: Sedelighet, seksualitet og strafferett 1880-1930. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 1(2), 7–27.
- Skjoldhammer, T.L. (2018). *Forargeligt og Uteerligt Forhold. Rettsforfølgelse av sex mellom kvinner på midten av 1800-tallet i Norge* (masteroppgave i historie). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Teige, O. (2015) Forbrytelse og straff. Rettssaker, makt og normer 1687-1814. I S. Okkenhaug (red.), *Kysten-Skogen-Byen. Kragerøs historie bind 1*. Kragerø: Kragerø kommune.
- Träskman, P.O. (1990). Om 'menniskior som af sathan och sin onda begiärelse låter förföra sigh'. *Historisk Tidskrift för Finland*, 75(2), 248–263.
- Trumbach, R. (2012). The transformation of sodomy from the Renaissance to the modern world and its general sexual consequences. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 37(4), 832–848. <https://doi.org/10.1086/664466>

- University of Toronto. (2017, 20. desember). Natalie Zemon Davis on the importance of curiosity in humanities research. Hentet fra <https://www.utoronto.ca/news/natalie-zemon-davis-importance-curiosity-humanities-research>
- van der Meer, T. (1997). Sodom's seed in the Netherlands: The emergence of homosexuality in the early modern period. *Journal of Homosexuality*, 34(1), 1–16. https://doi.org/10.1300/j082v34n01_01
- van der Meer, T. (2006). 'Are those people like us' – Early modern homosexuality in Holland. I K. O'Donnell og M. O'Rourke (red.), *Queer Masculinities, 1550-1800. Siting same-sex desire in the early modern world* (s. 58–76). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230524156_4
- Viskum, Ø. (2002). *Fortielse og straff. Rettsforfølgelse av crimen bestialitatis i Norge 1687-1842* (hovedoppgave i historie). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Weeks, J. (2012). Queer(y)ing the «Modern homosexual». *Journal of British Studies*, 51(3), 523–539. <https://doi.org/10.1086/664956>
- Williams, K.J. (2017). Joachim Frederik von Bassen: A Danish scholar in restoration Scotland. *Northern Studies*, 48, 66-81.
- Aarset, A.H. (2000). *Rettslig regulering av homoseksuell praksis* (Rettshistoriske studier nr. 5). Oslo: Institutt for offentlig rett.